

Olaf Kuuli, *Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940–1954)* (Tallinn: Olaf Kuuli, 2007), 176 lk. ISBN 9789949150533.

Olaf Kuuli sulest on vähem kui aastakümne jooksul ilmunud kolm monograafiat. 1999. aastal *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*, 2002. aastal *Sula ja hallad Eesti NSV-s: kultuuripoliitikast aastail 1953–1969*. Nüüd, 2007. aastal siis raamat *Stalini aja võimukaadrist ja kultuurijuhtidest Eesti NSV-s*. Kui kahe esimese raamatu teostamist pidas vajalikuks toetada Eesti Teadusfond, siis kolmanda puhul jäi see ära. Vististi peeti pensionärist teadlast ehk liiga viljakaks ja tema toetamist ETF-ile kurnavaks. Visa uurija pani oma töö kaante vahele nii nagu aegade jooksul on kasutatud kena ütlemist – oma kulu ja kirjadega.

Kõiki kolme raamatut võib tinglikult viia ühise nimetaja alla – võim ja vaim 20. sajandil või siis poolsajandil Eestis. Võibolla sobinuks selline pealkiri eriti viimasele raamatule, kuid sarnase pealkirja olid juba “näpanud” Toomas Karjahärm ja Väino Sirk oma monograafiale *Eesti haritlaskonnast (Vaim ja Võim: Eesti haritlaskond 1917–1940, Argo 2001)*. Samas jäänuks autorile vastuvõtmatuks termin “kultuurigenotsiid”, mida oma teose pealkirjastamisel on kasutanud T. Karjahärm ja Helle Mai-Luts (*Kultuurigenotsiid Eestis: kunstnikud ja muusikud, 1940–1953, Argo 2005*). Sellise termini põhjendamatus on Kuuli õigustatult puudutanud ka oma raamatu sissejuhatuses (lk 13). Niisiis ongi jäänud sisu kajastav täpne pealkiri *Stalini aja võimukaadrist ja kultuurijuhtidest Eestis 1940–1954*. Võibolla tundub siiski esimesel hetkel selline sümbioos mõneti otsituna. Iga raamatu leheküljega saab tuntuvalt selgeks, et nii see pole. Käsitletakse just kultuurielu poliitilist juhtimist ja seda teatud piirides (loomeliidud, kõrgkoolid, teadusasutused), kusjuures autor teeb piirangu, nimetades kultuurijuhtideks neid, kes olid “kultuurisfääris paigutatud administratiivselt juhtivatele kohtadele – olgu siis tegemist kõrgkooli rektori või loomeliidu juhatuse esimehega” (lk 6). Pole kahtlust, et neis koosseisudes toimunud muutused peegeldasid autori sõnul ka võnkeid kompartei poliitikas tervikuna.

Autor on kogu käsitletava perioodi jaotanud neljaks alateemaks: 1) sovetiseerimise algusperiood 1940–44, mida oluliselt mõjutas 1941. aastal alanud Teise maailmasõja järjekordne etapp; 2) aastad 1945–48, mil kujunes võimukaader, tugevnes ideoloogiline surve erinevates kultuurivaldkondades ja repressiivsed meetodid loomeharitlaste suhtes; 3) 1949–51. aastate puhastus, mille käigus vahetus ulatuslikult kaader võimupüramiidi tipus, kultuurijuhtide koosseis ning repressioonid omandasid suure

ulatuse; 4) aastad 1951–54, millal toimunud on Kuuli nimetanud tagasihoidlikult stabiliseerimiskatseteks. Eks need aastad ehk seda olnudki, ainult enamjaolt muidugi 8. pleenumile järgnenud perioodi uue võimu ja vaimu suhete seisukohalt.

Olaf Kuulit kui kogenud kutselist ajaloolast häirib silmnähtav lodevus meie lähiajaloo faktide, isikute elulugude ja saatuste käsitlustes, aga samuti mõnedki kergekäelised hinnangud. Paraku näivad juhuvead, eksimused jms üha kindlamini kinnistuvat järjest ilmuvates raamatutes ja artiklites, sest neid kopeeritakse lihtsameelselt varemilmunud vigastest trükistest. Autori häiritus sellest avaldub juba raamatu sissejuhatuses, mille 16 leheküljest praktiliselt pool käsitleb eksimusi ja vaieldavusi neljas viimastel aegadel ilmunud uurimuses ja kogumikes. Muidugi on see vaid väike osa lähiajaloo käsitlustest.

Huvipakkuv on raamatu osa “Ajaloo tegijad”, mis käsitleb esimese Eesti NSV ajaloo kirjutamise lugu koos põhiliste peategelaste elu ja saatuste lühikirjeldustega. Esmase korralduse kommunistliku ideoloogiaga kooskõlas oleva Eesti NSV ajaloo õpiku koostamiseks sai professor Hans Kruus (1891–1975) 1945. aastal. Ühel või teisel põhjusel see tulemusi ei andnud. Pärast 8. pleenumit 1950. aastal asus EK(b)P Keskkomitee tõsiselt asja kallale. Büroo otsusega 21. septembrist 1950 määrati kindlaks üsna piiratud tähtajad ja konkreetsed autorid. Nendeks olid Gustav Naan (1919–94), Hilda Moosberg (1903–85), Artur Vassar (1911–77), Joosep Saat (1900–77), Abe Liebman (1914–90) ja Viktor Maamägi (1919–2005). Hans Kruus oli selleks ajaks komparteist välja heidetud ja 1950. aasta oktoobris ootasid teda juba vangla trellid. Võib ju üheülbaliselt väita, et tegu oli okupatsioonivõimude ajalookäsitlusega ja selle kokkukirjutajad okupantide lähimad kaasajooksikud. Muidugi polnud tollane ajalookirjutuse olukord sugugi nii primitiivne ja selle keerukust ning vastuolulisust on Kuuli, kahjuks küll väga lühidalt, käsitlenud. Lihtsad polnud ka vastutavate tegijate elukäigud. Nad polnud pimesi manipuleeritavad mutrikesed ajalookäsitluse kujundamisel, küll aga ehk üsna ambitsioonikad ühiskonnategelased. Kuuest autorist langes välja Liebman. 1951. aastal heideti ta välja komparteist, vallandati nii Vabariikliku Parteikooli kateedrijuhataja kui Partei Ajaloo Instituudi teaduri kohalt ning igapäevast leiba tuli tal nüüd teenida Tallinna Vineeri-ja Mööblikombinaadi dispetšerina. Vististi oli tollal küll tema suuremaks “süüks” rahvus – juut – ning sellest tulenevalt Tartu Ülikooli 1939. aasta magistrikraad juutluse ajaloo teemadel Eestis. Liebmani koha täitis Harri Moora (1900–68), keda 1950. aastal süüdistati üsna jõuliselt natsionalismis. Arheoloogiakateedri kaotamisega kadus ka

tema töökoht ülikoolis. Vassar ja Moora polnud kompartei liikmed. Aga tolle aja mõistes oli musti plekke ka Maamäe ja Moosbergi elulugudes, kellede isad olid hukatud Nõukogude Liidus Suure Terrori aastail. Iga tahes asus see seltskond täitma 1950. aasta 21. septembri EK(b)P Keskkomitee Büroo otsust ning mõningase hilinemisega valmis 1952. aasta lõpul "Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), mille 464. leheküljel kõlab lõpulause: "Pole suuremat õnne, ütleb eesti rahvas, kui ehitada kommunismi Nõukogude Liidu rahvaste üksmeelses peres, seltsimees Stalini geniaalsel juhtimisel". Järelemõtlikult lisab Kuuli, et raamatu "ilmumise ajal jäi Stalini surmani vaevalt kolm kuud ja NLKP 20. kongressini pisut üle kolme aasta" (lk 146).

Võib-olla tundub Kuuli raamat mõnelegi lugejale esmalt kuivana ja faktiderohkusest küllastununa, ehkki vähemalt üks lugeja ja hindaja on öelnud, et raamat on "mõnus lugemine, millega tehtud palju tööd" (Andres Laasik, "Politrukid kenasti üle loetud", *Arkaadia. Eesti Päevalehe kirjanduslisa*, 12.05.2007). Lugemisse süvenedes avaneb detailne pilt käsitletava ajalõigu Eesti NSV parteilistest ja riiklikest juhtidest (juhul, kui neid nimetusi on üldse võimalik lahutada) ja sellest, kuidas nad korraldasid kultuurielu juhtimist aastail 1940–54. Painama jääb aga mõte, et mõistmaks täielikult raamatu sisu, peaks lugeja tutvuma ka kahe eelmise raamatuga. Piirdub ju autor isegi mõnelgi juhul n-ö kergema üleminekuga, et ta on ühte või teist asja juba varem käsitlenud.

Kokkuvõttes on tegu uurimusega, mida Päevalehe kultuurilisa vaoshoitud hinnangul "edasisel ajaloo uurimisel tuleb iga juhul arvesse võtta". Nii see tõesti on ja ilmselt rohkemgi.

JÜRI ANT

Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis Aastaraamat. Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia, 2000–2003, XIII (Stockholm, 2006). 208 lk. ISSN 0424-6519.

Eesti Teaduslik Selts Rootsisis (ETSR) on teaduslik ja kultuurilooline organisatsioon, mis rajati 1945. aastal Stockholmis Rootsisis elavate eesti teadlaste ja kultuuritegelaste poolt. Nõukogude okupatsiooni tingimustes olid kodueestlaste suhted seltsiga karmilt ära lõigatud. Pärast Eesti taasiseseis-